

ГЛОВО

№ 3 (90) травень – червень 2022 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

УКРАЇНА МАЄ БУТИ ВІЛЬНОЮ ВІД ЧУЖОГО ПАНУВАННЯ

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

заступник
завідувача відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

В Батурині у роки гетьманування Івана Мазепи, активно велось формування української державності. Козацька старшина, довірені особи гетьмана, його близьке оточення поступово генерували ідеї правової держави. Серед них був і Пилип Орлик, який майже 10 років (з 1699 по 1708 рр.) жив і працював у Батурині. Тут зустрів своє кохання, облаштував свою садибу, тут у його родині народжувались діти. Виключно завдяки своїм інтелектуальним здібностям він швидко піднімався по кар'єрним сходам та формувався як визначний політичний діяч.

Важливо підкреслити, що в будівництві української незалежності зусилля Івана Мазепи та Пилипа Орлика складають вагомий відсоток. Ще на початку XVIII ст. в гетьманському Батурині обговорювали питання вільної, самостійної держави, які плекалися у серцях «вірних українців», пройшли неймовірно важкі випробування і були схвалені незрадливими мазепинцями на козацькій раді 16 квітня 1710 р. у Бендерах (Молдова) під назвою «Договори і постановлення прав і вольностей Війська Запорозького».

Для українців XXI ст. Конституція Пилипа Орлика є актуальним документом, адже в ній закладені питання, які є аналогічними для сьогодення. Ворогом України, як і 300 років тому, є росія, яка нападає, пригночує, обкрадає Україну і обмежує її права. А слова з першої української Конституції і сьогодні доречні: «Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування».

Питання розроблення української Конституції було актуальним і необхідним. Послідовниками Пилипа Орлика стала плеяда відважних українців, які в різні періоди часу хотіли

відділитися від російської імперії, об'єднуючись у політичні організації. Наприклад, у XIX ст. діяли «Новгород-Сіверський патріотичний гурт», полтавська ложа «Любов до істини» та Кирило-Мефодіївське товариство, представники яких готували документи державницького характеру.

Над розробленням конституційного проекту на початку XX ст. працювали Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Микола Міхновський та інші. Всі вони пропонували створити самостійну, президентську республіку.

З часу створення Центральної Ради (1917 р.) розпочався процес розбудови інститутів державності, основою якого були Універсали. IV Універсал від 22 січня 1918 р. проголошував самостійність і незалежність України. В результаті президентом обрано Михайла Грушевського.

Державно - конституційна ідея продовжувала існувати і в часи Радянської України. За вказаний період діяло чотири радянські Конституції 1919, 1929, 1937 і 1978 рр., які були кремлівською калькою. Громадсько-політичні організації та партії в еміграції відстоювали право на національне самовизначення України, зверталися до міжнародних організацій світу з приводу статусу УРСР у складі Радянського Союзу. Показовою в цьому плані є Конституція Миколи Сціборського (1939 р.), яка визначала Україну суверенною державою.

Над розробкою та прийняттям нового

Основного Закону Незалежної України працювала Конституційна комісія, ство-

рена у жовтні 1990 р. Вона за 6 років пропрацювала 15 проектів. А 28 червня 1996 р. Верховна Рада України ухвалила Конституцію, слова якої перегукуються з Конституцією Пилипа Орлика: «територіальній устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території».

Століттями росія привласнювала собі величезну частину української історії, культури, досягнення визначних українців. Проте ми, українці, знаємо свою історію і боронимо її. Конституція Пилипа Орлика на сьогодні набула статусу пам'ятки української філософської та правової думки і віднайшла відгомін у Основному Законі України, що викликає гордість за Україну, за незламний український народ.

Пам'ятник «Гетьмани. Молитва за Україну» в Батурині.

Автори Богдан та Микола Мазури.

Фото 2020 р.

МИХАЙЛО ВУЯХЕВИЧ, ПРЕДСТАВНИК ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ

**Руслана
ОГІВСЬКА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Із введенням у середині XVII ст. адміністративно-територіального поділу України на полки та сотні, відбулася ієрархічна диференціація козацької старшини на генеральну, полкову та сотенну старшину. Найвищий рівень державної адміністрації посідала генеральна старшина, що складалася з найближчого оточення гетьмана. У даній статті мова піде про Михайла Вуяхевича – представника вищої влади Гетьманщини. Він був родом з м. Козельця, народився близько 1630 р. в сім'ї священика. Закінчивши курс навчання в Києво-Могилянській академії, сім років служив писарем у Києво-Печерському монастирі.

Політична кар'єра Михайла Вуяхевича розпочалася в 1661 р. у наказного гетьмана Яким Сомка – генеральним писарем. У 1663 р. Яким Сомка було усунуто від влади та страчено, більшість його прибічників

також. Частину найближчого оточення, до якої входив і генеральний писар Михайло Вуяхевич, заслали до Сибіру. У 1667 р., за клопотанням гетьмана Петра Дорошенка, Михайло Вуяхевич повернувся із заслання і наступні вісім років знову очолював генеральну військову канцелярію, але вже в уряді Петра Дорошенка.

В другій половині XVII ст. Михайло Вуяхевич служив на теренах гетьманського Батурина при Івану Самойловичу. Досвідчений політичний діяч отримує посаду генерального судді, але не був остаточно затверджений на цій посаді. Це й стало причиною того, що в чолобитній 1687 р. на І.Самойловича з'явився докір, що гетьман суддівської посади вже чотири роки не віддає і хоче, щоб той уряд за великі гроші був куплений.

Після Коломацької ради 1687 р. новообраний гетьман Іван Мазепа призначив Михайла Вуяхевича генеральним суддею та надав йому універсали на право володіння селами Буромка і Шилівичі в Прилуцькому полку. Генеральний суддя належав до найближчого оточення гетьмана, часто брав участь у дипломатичних переговорах. На час поїздки Мазепа до Москви у 1689 р., Вуяхевич залишився в Батурині наказним гетьманом. Та посада для нього виявилась непосильною. Наприкінці літа того ж року, він сповіщав гетьмана про заворушення на Україні, писав, що йому важко тримати народ у покорі, бо люд його не слухає, владу не поважає. Зарадити масі повсталих з кількома тисячами дворян (гетьманського надвірного війська) він не зміг: «Не так страшні нам невірні татари, як свої нехристі, що страху Божого не мають і начальства не слухають».

Генеральний суддя очолював найвищий судовий орган, котрий був також апеляційною інституцією для полкових і сотенних судів. Тому генеральний суддя дуже часто розглядав апеляції на ту чи іншу судову справу. Відомостей про такі судові справи у писемних джерелах залишилося дуже мало. Досить поширеними на українських землях в XVII ст. були майнові злочини, серед яких крадіжки, незаконне користування чужим майном, пошкодження та знищення чужого майна. За Литовським Статутом 1588 р. (розділ XIV, артикул 22) записано: «Хто би з двору нашого господарського що вкрав і те би коштувало менше двох кіп грошей

(1 копа грошей = 50 копійок), і йшлося би не про смертну кару, і за законом те на нього було б доведено, або нагробане було вилучено, такому мають вухо одне відрізати, а потім, якби що вкрав хоча б та вкрадена річ і десяти кіп грошей не коштувала, тоді вже смертно має бути скараний».

У 1687 р. генеральний суддя розглядав справу за скаргою крелевецького жителя Григорія Дейнеки. Той скаржився на свого сусіда, бунчукового товариша Костя, що він навмисне скоїв підтоплення його млина. Після судового слідства і врахування всіх обставин справа була вирішена на користь потерпілого Дейнеки.

Також збереглися відомості про розгляд судової справи Михайлом Вуяхевичем за 3 липня 1690 р. До генерального суду звернулись жителі Крелевця. Агафія Загрузькова з сином Антоном судилася з сусідом Федором Королем за сіножаті та ниву, якою Король, із свідчень Агафії, заволодів незаконно. Але після проведеного слідства з'ясувалося, що Агафія Загрузькова працювала шинкаркою у покійного Романа Дубовика, який доводився тестем Ф. Королю. Проторгувавшись і не маючи чим заплатити борг, вона та її чоловік вирішили віддати сіножаті і ниву Дубовику у постійне володіння. Перед смертю останній відписав цю сіножаті і ниву своєму зятю Королю, про що залишився документ. Приведені свідки все це підтвердили в суді. Рішення, яке винесли генеральні судді М. Вуяхевич та С. Прокопович, було на користь Ф.Короля.

В 1690 р. політична діяльність М.Вуяхевича завершилась, адже в листопаді того ж року генеральний суддя стає архімандритом Києво-Печерської Лаври, змінивши на цій посаді Варлаама Ясинського. Ось як свідчить про це Самійло Величко в своєму Літописі: «Прослуживши досить світові, значний товариш Запорозького Війська, генеральний військовий суддя Михайло Вуяхевич склав із себе минулого літа чи осені уряд суддівства, і, бажаючи в сиві свої літа хоч наприкінці життя послужити Богові в чернецтві, попрощався з гетьманом та старшиною, і ... від'їхав назавсім з Батурина в Києво - Печерський монастир».

Посаду архімандрита Києво-Печерської лаври М. Вуяхевич займав з 1690 по 1697 рр. Перед смертю він заповів Лаврі свої маетки: села Жукин, Буромка, Шилівичі й двір у Києві. Маючи похилий вік і слабке здоров'я, архімандрит помер 6 лютого 1697 р.

Архімандрит Києво-Печерської лаври
Мелетій Вуяхевич.

Невідомий художник XVIII ст., копія.
Фондова колекція Національного
заповідника «Гетьманська столиця»

ГЕТЬМАНСЬКИЙ СТЯГ ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

Сергій НИКІТІН

молодший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Кожна держава має власні особливі розпізнавальні знаки – державні символи. Вони мають важливе значення, адже уособлюють суверенітет, незалежність та самобутність держави, а також сприяють вихованню патріотизму її громадян. Окреме місце серед державних символів України посідає Державний Прапор – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Традиція використання прапорів на українських теренах зародилася в часи Київської Русі, де переважно вони використовувалися під час війни як знак розрізнення. Перший синьо-жовтий, на думку істориків, з'явився у другій половині XIII ст. та належав Романовичам – очільникам Галицько-Волинського князівства. Значного поширення прапори набули в період козащини. Перші козацькі прапори з'явилися у другій половині XVI ст., про що свідчить літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. Утворення Української козацької держави у 1648 р. дало поштовх до появи значної кількості стягів. Козацькі прапори вражали різноманіттям. Вони відрізнялися один від одного геометричними формами: прямокутні, трапецієподібні, трикутні тощо. За кольорами: білі, червоні, малинові, блакитні тощо. Змістовим наповненням: зірки, хрест, сонце та півмісяць зображували шляхом аплікації або гаптування. Кожна адміністративно-територіальна одиниця мала власний прапор, а отже існували сотенні, полкові та головний, гетьманський, прапор.

Більшість прапорів козацької доби були втрачені у вирі бурхливої української історії. Однак три стяги, які належали українським гетьманам, збереглися до нашого часу. Серед них два прапори знаходяться за кордоном: прапор Богдана Хмельницького зберігається у Стокгольмі (Швеція), а стяг Данила Апостола – у Москві. Єдиний прапор, що знаходиться в Україні, виготовляли для Івана Самойловича, однак ним гетьман так і не скористався...

Унікальний стяг Івана Самойловича має цікаву історію. У 1686 р. московська цариця Софія, регентка малолітніх царів Петра та Івана, щоб отримати підтримку Івана Самойловича в умовах

загострення політичної боротьби за престол у Москві, наказала 24 червня 1686 р. виготовити нове знамено для гетьмана. Виготовлення прапора потребувало чимало часу та фінансів. Майстри Палати зброї працювали майже півтора роки – з червня 1686-го до жовтня 1687-го, і це лише над створенням самого полотнища. Окрім того, було виготовлено древо прапора, яке увінчувалося срібним позолоченим хрестом. На жаль, ці частини не збереглися.

Полотнище прапора виготовили у формі перевернутої прямокутної трапеції з білої камки (іранської шовкової тканини) та оздоблено жовтогарячою лиштвою. Розміри збереженого на сьогодні прапора: висота 193 см, довжина верхньої частини – 412 см; основа – 182,5 см;

нарешті було відправлено з Палати зброї до Батурина. Прапор перебував у гетьманській столиці до 3 листопада 1708 р. Під час знищення Батурина московськими військами, клейноди, серед яких і гетьманський прапор, потрапили до московитів. Про це Олександр Меншиков повідомляв царя Петра I у своєму листі від 3 листопада 1708 р. Зі зруйнованого Батурина столицю перенесли до Глухова, там же обрали (за наказом Петра I) гетьманом Івана Скоропадського, якому і дістався гетьманський стяг. Після Скоропадського прапор, як головний клейнод, використовували під час правління Першої Малоросійської колегії та в перші роки гетьманування Данила Апостола. У 1730 році гетьман звернувся до Колегії іноземних справ з проханням замінити «Мазепино знамя»

Гетьманський прапор 1686-1688 рр. Аверс.

Реконструкція Юрія Савчука, художник Юрій Тітнюк, 2008 р.

косинець – 294 см. У центрі полотнища знаходився чорний двоголовий орел з трьома коронами. Також на його грудях розміщувався щит із зображенням Юрія Зміборця (зображення втрачене). Над орлом знаходився хрест з 10 зірочок, зверху на каймі – зображення Спасителя. Окрім емблем на прапорі розміщувався напис уставом та напівуставом, які розташовувалися у трьох золотих картушах. У найбільшому картуші розміщувався текст із датою виготовлення прапора та надання його певній особі. Там вказувалося, що прапор було створено за наказом царів Петра й Іоанна та цариці Софії та надано Івану Самойловичу, гетьману обох берегів Дніпра. Завершували художню композицію три зірки, розміщені довільно. По периметру прапора розташовувався текст, який нагадує химерний орнамент. На другому боці прапора зображення були такі ж самі.

Поки майстри Палати зброї виготовляли прапор, змінилася політична ситуація. У липні 1687 р. Самойловича було усунуто з посади, а новим гетьманом став Іван Мазепа. Однак, це не стало на заваді, прізвище «Самойлович» було замінено на прізвище «Мазепа». У 1688 р. знамено

на новий прапор. З того часу і аж до першої половини XX ст. він перебував у Москві. Після розпаду Російської імперії очільники Української Центральної Ради почали боротьбу за повернення до України пам'яток історії. Спочатку ці пам'ятки повернути не вдалося, але боротьбу продовжили держслужбовці Радянської України. У 1930-х рр., рішенням Паритетної комісії про обмін культурними цінностями між РРФСР та УРСР, з Палати зброї до Всеукраїнського історичного музею ім. Сковороди у м. Харкові було передано 5 предметів, серед яких – і стяг Івана Мазепи. Але на цьому його «одіссея» не закінчилася. Була ще евакуація до м. Уфи під час Другої світової війни, згодом – повернення, спочатку до Києва, а потім і до Харкова. У часи незалежності України прапор було відреставровано фахівцями Національного музею Кракова (Польща).

На сьогодні унікальна реліквія, свідок державотворчих процесів та збройної боротьби гетьманів, зберігається та експонується в Харківському історичному музеї ім. М. Ф. Сумцова. Важко переоцінити значення гетьманського клейнода для українського народу. Адже саме цей прапор символічно об'єднав долі трьох українських гетьманів, які поклали своє життя на вівтар боротьби за збереження Української держави.

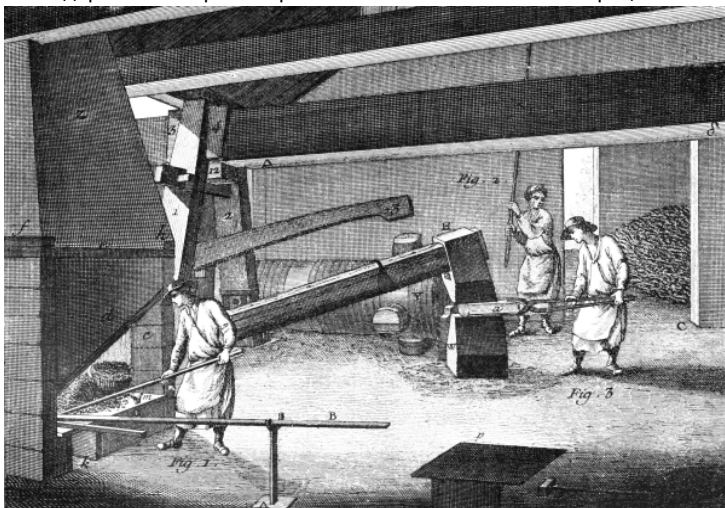
ЗАЛІЗОРУДНЕ ВИРОБНИЦТВО У ГЕТЬМАНЩИНІ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТЬ

**Андрій
ДОНЕЦЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Гетьманщина лишила глибокий слід в історії державотворення нашого народу. Це був час військових протистоянь, успіхи яких залежали від кількості і якості озброєння та забезпечення війська. Без заліза виробництво зброї було неможливе. Його потребували і сільське господарство та будівництво, розквіт якого припадає на часи гетьманування Івана Мазепи. Зростання воєнних та господарських потреб сприяло збіль-

Ковальський молот. Гравюра Вільяма ф. Дерфі, XVIII ст.

шенню кількості підприємств чорної металургії, тим більше, що сировини по всій території лісостепової частини Гетьманщини було достатньо. Такі підприємства, що називали руднями, забезпечували своєю продукцією ремісників-металообробників у всіх містах Лівобережжя.

Батурін на кінець XVII ст. став значним центром металообробки і використовував продукцію залізорудних підприємств. Її потребували місцеві ковалі, яких у переписі населення міста за 1666 рік згадується 12. Коли Батурін став гетьманською столицею, їх кількість збільшилася. В переписі населення за 1726 рік згадується вже ковальський цех, куди входило 15 майстрів. При кожній рудні була кузня, ковалі якої надавали потрібну форму отриманій продукції, зручну для

транспортування та виготовляли з неї металеві речі для продажу, переважно сільськогосподарського призначення. Далі товарне залізо відправляли замовникам, де з нього майстри-ковалі виготовляли зброю, інструменти, побутове приладдя, реманент, деталі для гужового транспорту та багато іншого.

Рудні були невеликими металургійними підприємствами. На відміну від ремісничих майстерень, тут сформувався чіткий поділ обов'язків кожного працівника. Використовувалась механізація деяких трудомістких процесів за допомогою водяних коліс, що значно полегшило процес виробництва. Найбільш поширеним видом металургійного підприємства на території Гетьманщини була рудня на два горна, кожен – з двома міхами для нагнітання повітря, один великий молот. Міхи та молот приводилися в рух трьома водяними колесами. Процес виплавки руди

починався з того, що в горн засипали деревне вугілля, чергуючи його з шарами руди. Для процесу відновлення заліза з його оксиду, тобто з руди, потрібен був якомога більший від-

соток вмісту заліза. Чим більшим був цей вміст, тим нижча температура потрібна була для процесів відновлення в печі. Тому на розташування залізорудного виробництва впливала, переважно, кількість і якість сировини. Рудні будували на берегах річок, безпосередньо біля місць видобування залізної руди. Важливою умовою була наявність лісу. Процес виробництва заліза включав у себе добування руди, її збагачення, виготовлення деревного вугілля, виварювання заліза, обробку залізних «криць» куванням.

Слід розуміти, що все, що зараз ми називаємо «залізом», є сталлю або чавуном. В тих виробничих умовах вдавалось отримати «крицю» – великий шматок пористого заліза з домішками і шлаком. Для отримання значної

міцності залізо багаторазово перековували, отримуючи сталь невисокої якості.

Виварювання заліза тривало від 8 до 12-ти годин. В результаті отримували тістоподібну залізну масу. Це і була криця. Її спочатку оббивали дерев'яними молотами-киянками, а потім проковували важким механічним молотом, перетворюючи пористу структуру на щільне товарне залізо вагою до 4-х пудів. Далі її рубали на кілька частин і надавали форму коржів. Така продукція була різної якості. Залізо нижчої якості називали «крушне», а вищої – «гнуче».

Залізорудне виробництво давало високі прибутки, але й вимагало значних матеріальних ресурсів. Тому найчастіше власниками рудень були монастирі, козацька старшина, іноді – міщани. Були і державні рудні, або «військові», їх можна розглядати як гетьманські і навпаки. Серед найвпливовіших власників був гетьман Іван Самойлович, що володів руднею на р. Івоті, яку він купив «за військові гроші, тисячу рублів». Після нього власниками її були Іван Мазепа та Іван Скоропадський. Також І. Мазепі належала рудня біля села Карпович. Генеральний писар Пилип Орлик, отримавши маєтності в Стародубському полку, села Кривець і Рилівичі, збудував тут рудню біля села Орликівка. Кирило Розумовський володів Щербиницькою руднею. В Румянцевському описі (1765-1769 рр.) вона вказується як його власність.

Зростає інтерес старшин до залізорудної промисловості через наявність державного замовлення та попит на ринку. Так, у Полуботків в різний час було до семи рудень, у Лизогубів до дванадцяти, у Бороздни до п'яти. Згідно гетьманських універсалів та актів купівлі-продажу відомо, що найбільше зосередження рудень було на території Стародубського та Чернігівського полків.

Як бачимо, саме кінець XVII ст. відзначається бурхливим розвитком чорної металургії на землях Гетьманщини, що було пов'язане з потребами часу та наявністю ресурсів. Але на кінець XVIII ст. відбувається зменшення видобутку руди через виснаження мінеральних ресурсів, що призводить до занепаду цього промислу і стимулює нові способи видобутку руди та появу нових технологій виготовлення сталі та чавуну.

ВЧЕНИЙ ГЕТЬМАНСЬКОГО РОДУ

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Гетьман України Кирило Розумовський мав шістьох синів, які досягли значних успіхів на державній, військовій, дипломатичній та науковій службах. Його п'ятий син, Григорій (1759-1837), присвятив своє життя природничим наукам. Він – відомий вчений у галузях геології, геоморфології, мінералогії, палеонтології, зоології та є автором вагомих академічних досліджень у цих напрямках. Також Г. Розумовський увійшов в історію як першовідкривач тритона перетинчастого («*Lissotriton helveticus Razoumovsky*») та дослідник одного із різновидів мінералу алофану, відомого під назвою «*Razoumovskin*».

Григорій Розумовський отримав добру домашню освіту, після чого разом зі своїм братом Левом наприкінці 1760-х років здійснив закордонну навчальну подорож до Геттінгена, Ліона, Лозанни та Женеви. З часом він продовжив навчання в Лейденському університеті, до якого був зарахований у 1781 р. Відомо, що Григорій з дитячих років проявляв здібності до наук, проте саме в університеті він з великим захопленням почав вивчати мінералогію та геологію. Інтерес до цих галузей виник у нього внаслідок знайомства з відомим професором, викладачем Лейденського університету Ж. Алламаном. Під його керівництвом Григорій і здійснював свої перші дослідження.

Кирило Розумовський спочатку був не в захваті від захоплення сина, оскільки готував його до військової кар'єри. Проте пізніше, побачивши його успіхи та запал, гетьман змінив свою думку, про що зазначав в одному з листів: «нехай він стане вченим, а я заважати цьому не буду ... нехай він іде шляхом, який сам обрав. Можливо, це приведе його до приємного і спокійного життя, яке я йому щиро бажаю». Так розпочався новий, важливий період життя Григорія. Понад десять років, з початку 1780-х і до 1793 р., він проживав у Лозанні і повністю присвятив себе сфері своїх інтересів.

У 1782 р. Григорій Розумовський мав навчальну поїздку з Брюсселя до Лозанни, опис якої видав наступного року. Мінералогічна та фізична подорож проходила через Люксембург, Лотарингію, Шампань та Франш-Конте. У 1794 р. вийшла в світ його праця про геологічні

дослідження Швейцарії. Ці дві роботи досить швидко розійшлися та були видані вдруге в двох томах під назвою «*Oeuvres de M. Le Comte Gregoire de Rasoumowski, member de la societe des Sciences physiques de Lausanne...*» («Роботи графа Грегора Розумовського, члена Товариства фізичних наук Лозанни»). Перший том він присвятив професору Ж. Алламану, другий – своєму брату Андрію, який підтримував з ним гарні відносини та поділяв його захоплення, сприяв знайомству з швейцарським геологом, ботаником, альпіністом О. де Соссюром. Наукову працю Г. Розумовського високо оцінили спеціалісти цієї галузі. Вона навіть була перекладена німецькою мовою та повторно видана в Дрездені у 1788 р. У 1789 р. Г. Розумовський опублікував фундаментальну працю «*Histoire naturelle de Jorat et de ses environs...*» («Природна історія Жората та його околиць...») присвячену дослідженню Юрських гір та озер Брієнц, Муртенське, Невшательське, що знаходяться в Швейцарії. Вона також була двічі перевидана німецькою.

Проживаючи у Лозанні, син гетьмана опікувався власноруч заснованим Товариством любителів фізичних наук. Численні дослідження Розумовського були опубліковані в записках цього наукового товариства. Коло його наукових інтересів було дуже великим, він написав статті з регіональної геології, геоморфології, палеонтології, мінералогії та аналітичної хімії.

Григорій Розумовський був членом різних європейських наукових товариств: Шведської королівської академії наук, Академії наук Турина, Баварської академії наук, Російської академії наук, Королівського сільського господарства Турина, фізико-медичного товариства Базеля, товариства натуралістів Цюриха, Москви, мінералогічного товариства Єни, засновником мінералогічного товариства Санкт-Петербурга.

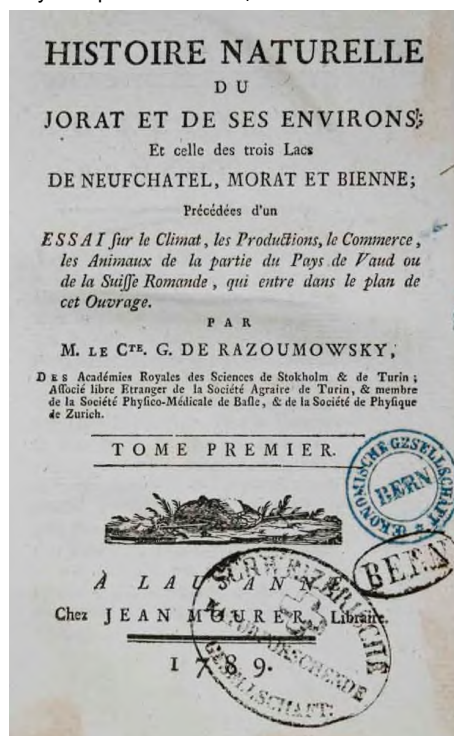
Окрім того, Григорій Розумовський був пристрасним колекціонером. Він зібрав мінералогічну і палеонтологічну колекції, які поповнював протягом усього свого життя.

Декілька разів вчений приїздив до Росії. Проте в цій країні він не бачив можливостей для життя й наукової роботи: «Сумна доля людини, яка завдячує все своє щастя Росії, в якій вона з'явилася на світ! Поза сумнівом, мені випав важкий тягар народитися рабом і відчувати, що мені доведеться залишатися таким ціле своє життя, якщо я не хочу його зламати, бо через власну щирість і не вельми велике бажання схилити голову я був завше найменшим серед усіх людей у країні, де бодай якось зважають тільки на найнищих між великих, або

на кількох малих, що ростуть як гриби і робляться великими. Однак цього тягара, для якого душа моя не була створена, я зміг швидко уникнути: мій батько, який сам бачив і розумів, що країна, в яку закинула мене доля, не та, яку обрала б моя душа ... був першим, хто запропонував мені поїхати від нього геть і поринути в студії, які я любив». Тож уже на початку XIX ст. він назавжди емігрував до Австрійської імперії через гарячу критику царизму та корупції, що панувала в Петербурзі та Москві.

З 1820 р. Григорій Розумовський постійно проживав у Бадені, Відні та у своєму маєтку Рудолець у Моравії. Там він продовжив свої дослідження, здійснивши наукові подорожі Німеччиною та Сілезією. Помер вчений з гетьманської родини 3 червня 1837 р. у маєтку Рудолець. Це був дійсно талановитий науковець, рідкісний спеціаліст свого часу. Сестра Григорія Розумовського, Наталія охарактеризувала його, як «дуже захопленій дикою природою і водночас наділений великим даром спостереження». По собі він залишив численні неопубліковані праці, деякі з них його онук Камілл Розумовський редагував та видав у 1902 р.

Гетьманський рід прославився далеко від рідної Батьківщини і саме по лінії Григорія продовжився до сьогодення. Сучасні нащадки мешкають у австрійській столиці.

Титульна сторінка з праці Г. Розумовського
«*Histoire naturelle de Jorat et de ses environs ...*»

ВІВЧАРСЬКИЙ ДОСВІД КОЧУБЕЇВ

**Алла
БАТЮК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Вівчарство – традиційна галузь сільського господарства українців. Воно ніколи не втрачало своєї актуальності, оскільки дає таку цінну продукцію як вовна, шкури та високопоживні продукти – м'ясо, жир, молоко. З огляду на економічні переваги, власні вівчарні мали представники більшості відомих українських гетьманських та козацько-старшинських родів. Не були виключенням і Кочубеї. Їхні вівчарні зосереджувались на території Наддніпрянської України і у XIX ст. досягли вершини свого розвитку по чисельності тварин і якості порід. Досвід вівчарського господарювання цієї родини ми і розглянемо далі.

Відомим на Полтавщині вівчарським осередком була Згурівка (нині с. Згурівка Броварського р-ну Київської обл.). У кінці XVIII ст. тамтешніми землями володів гетьман Кирило Розумовський, який і завіз туди із Європи першу отару тонкорунних овець породи інфантадо. Вони успішно утримувались у його вівчарнях та засвідчили продуктивність породи. У 1820-х рр. Згурівська садиба перейшла у власність Аркадія Васильовича Кочубея (1790-1878 рр.). За прикладом гетьманського господарювання він також придбав отару мериносів тонкорунних овець. Вони були добре адаптованими до степового клімату. Мали міцний скелет, густу шерсть, що сприяло витривалості. Шерсть мериносів овець високо цінувалась серед виробників тканин і це впливало на рентабельність їх розведення.

Однак, вівчарство, як і будь-яка сировинна галузь, на пряму залежить від попиту замовників. На початку 1840-х рр. відбулися зміни в умовах

торгівлі вовною. Фабрики почали надавати перевагу продукції овець породи електораль. Ця порода була виведена іспанськими селекціонерами і славилася своєю особливою тоніно вовни (особливість волокна). Їхня вовна була тоншою і ніжнішою. Щоб підлаштуватися під запити замовників, Аркадій Кочубей придбав отару овець чистого електорального Саксонського типу, але це мало згубний вплив на його господарство. Нові тварини мали слабкий скелет, високі голі ноги і значно гірший шерстяний покрив. Попри те, що для цих овець Згурівською економією було влаштовано теплі хліви, тварини дуже погано переносили суворий клімат. Окрім того, відбулося змішання порід, через що особини породи інфантадо втратили свої кращі властивості. І хоча поголів'я сягало 26 000, якість отар була вкрай невтішною.

В 1860-х рр. у Згурівській економії було здійснено ряд заходів, які мали посприяти зростанню продуктивності овець. Поголів'я тварин зменшили із 18000 до 6000, залишивши лише найкращих особин породи інфантадо. Для оновлення отар було придбано племінних овець із маєтків Полтавщини і навіть Варшави. Однак значних результатів це не принесло. Видимі якісні зміни відбулися, коли на початку 1870-х рр. Аркадій Кочубей запросив до Згурівки бонітера Аркадія Васильовича Ганера – фахівця, який провів діагностику продуктивності кожної тварини в отарі. Він за 2 роки забезпечив стабільний розвиток галузі і покращив якість продукції, яку вона надавала, зокрема, вовни.

Петро Кочубей (1825-1892 рр.), син Аркадія Кочубея, продовжив справу вівчарства у Згурівці. Він був власником отар із загальною кількістю понад 6000 голів мериносів тонкорунних овець порід інфантадо і негретті.

Із 1877 р. згурівські вівчарні обслуговував бонітер Іван Іванович Бебель. Він здійснював огляд овець та їх вакцинацію. До речі, професія бонітера цінувалась досить високо. За огляд кожної вівці спеціаліст отримував від Петра Аркадійовича по 4 коп. Загальна сума за один виклик становила близько

200-250 руб. За ці кошти на той час можна було придбати 2 вівці.

Петро Кочубей з особливою увагою ставився до чистоти своїх отар. Тварин регулярно мили у спеціально облаштованих ставках. Під час гігієнічних процедур було задіяно понад 120 працівників (переважно жінок), які ретельно промивали і віджимали вовну кожної вівці.

Ринок збуту продукції вівчарства був досить широкий. Основний продукт, на який орієнтувалося господарство Петра Аркадійовича, була вовна. Вона продавалася фабрикантам та закордонним покупцям на місці, в економії, або в Харкові чи Полтаві на ярмарках. Молодих овець продавали у вівчарні сусідніх губерній, оскільки Згурівська навчально-дослідна ферма займалася селекцією і племінним тваринництвом з метою адаптації овець до клімату степової України. Результати діяльності свого господарства Петро Кочубей презентував на сільськогосподарських виставках. На Харківській виставці у 1887 р. у відділі вівчарства згурівська ферма була нагороджена бронзовою медаллю.

На кінець 1880-х рр. ціни на вовну суттєво знизились. Вівчарство почало втрачати передові позиції серед великих заводчиків. Петро Кочубей, як і більшість господарів, різко зменшив поголів'я отар. Його спадкоємець, єдиний син Василь (1868-1940 рр.), продовжив справу батька у сфері сільського господарства, але спрямував зусилля на розведення коней.

Отже, досвід вівчарства в родині Кочубеїв був тривалим і різноманітним. Залежно від кон'юнктури ринку змінювалась спрямованість і методи діяльності їхніх вівчарень. Нащадки відомого козацького роду докладали значних зусиль для збереження галузі, покращення порід і збереження робочих місць, яких потребувало місцеве населення.

БАТУРИН

На горі понад Сеймом стоїть величаво
Сивочолий Батурин – німий свідок подій
Багато він бачив – і горе, і славу,
Батурин мій рідний, такий дорогий...

Пишні верби стоять, сокори кучеряві,
З тополь вітер здуває замріяний дух.
По землі він блукає і в повітрі літає, –
То літає козацький нескорений дух.

Над ярами і лугом стрімко сокіл кружляє,
Підіймається в небо, камнем падає вниз.
То козацька душа вознеслась і гуляє
І знову зникає у синю блакить.

Ось бігають босі малі хлопчачки
На радість батькам, Україні во славу,
З них виростуть добрі молоді козаки,
Непохитно стоятиме наша держава!

В'ячеслав ПРОЦЕНКО, 2021 р.

НЕВІДОМИЙ ЧАРЛЬЗ КАМЕРОН

**Анастасія
НІКІТИНА**

молодший
науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Щороку 1 липня в Україні відзначається День архітектури. Історія свята архітектурних цінностей сягає періоду закінчення Другої світової війни, коли європейським країнам довелося відновлювати міста, підприємства та відтворювати пам'ятки архітектури. У сучасних реаліях України архітектурні пам'ятки потребують не лише уваги й захоплення, а ще й захисту, адже безпринципна та бездуховна навала день за днем активно руйнує наші міста та намагається відібрати нашу пам'ять та історію.

Дана стаття присвячена автору єдиного гетьманського палацу, пам'ятки архітектури межі XVIII-XIX ст. – Чарльзу Камерону. Доволі довго життя та творче становлення цього архітектора залишалося невідомим або малоінформативним. Його ім'я «огортає серпанок таємничості», стверджував В.Талеперовський (1939 р.), один із перших біографів Камерона. На це впливало європейське походження архітектора, брак джерел, а також недостовірність біографії, яку подавав сам Камерон. Завдяки ґрунтовним дослідженням І.Рей (1971 р.), Д. Швидковського (2008 р.) та І.Бель (2012 р.) було встановлено ряд біографічних подробиць видатного архітектора, які вважалися втраченими. Нижче ми їх детальніше розглянемо.

За спогадами сучасників Камерона – М.Воронцова, М.Грімма, сам себе архітектор називав «шотландець за національністю, якобіт за переконаннями». Рід Камеронів дійсно має шотландське походження, там навіть є клан Камеронів та зберігається їх родинний архів. Проте в родовому дереві немає свідчень про архітектора Чарльза Камерона. Тому, скоріш за все, автор Батуринського палацу не має відношення до цього роду. Натомість встановлено, що народився Чарльз Камерон у Лондоні, у родині столяра Уолтера Камерона. Дата народження досі викликає суперечки. Наприклад В.Талеперовський виводить роки народження між 1728-1730-ми рр., посилаючись на неіснуюче видання праці Чарльза Камерона «Терми римлян» 1753 р., і, нібито, автор не міг створити таку ґрунтовну роботу у віці 25-30 р. Британська дослідниця І.Рей виводить гіпотезу про 1743-й р. народження архітектора, спираючись на знайдені документи про офіційне зарахування

Чарльза Камерона в учні до свого батька. За столярською традицією, навчання мало тривати 7 років і мало б бути завершено у віці 24 років. Тобто, почавши навчання в 1760 р., Камерон мав закінчити навчання у 1767 р. На противагу цьому припущенню Д. Швидковський стверджує, що в свідченнях Реєстраційної книги хрещень приходу Св. Георгія в Лондоні є відомості про народження Чарльза Камерона 1 липня 1746 р. у сім'ї «середнього достатку». Дійсно, родина Камеронів не була бідною і завдяки статкам родини він близько 30 років перебував повністю на утриманні батька. За дослідженням І.Бель, Уолтер Камерон був членом столярської компанії «Carpenters Company».

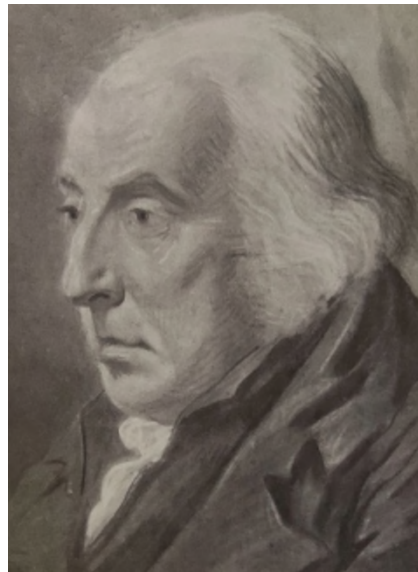
Саме через батькове оточення, що складалося з фахових будівельників, Чарльз Камерон жив і навчався серед каменярів, архітекторів, малярів тощо. За припущенням Д. Швидковського, його погляд на архітектуру спрямував друг Уолтера Камерона – Ісаак Уер – англійський архітектор XVIII ст., який планував видати книгу про терми

римлян й шукав художника для ілюстрацій книги. Скоріш за все, цей момент став переломним у житті Чарльза Камерона і він став на шлях художника та архітектора, який привів його до Риму. Метою відвідин італійської столиці стала думка, що Антоніо Палладіо у своїй роботі про античні терми допустився ряду помилок і Ісаак Уер разом із своїм учнем-художником мав

на меті зробити нові обміри та замальовки давньоримських лазень і видати нову, більш точну роботу. На цей час Чарльз Камерон остаточно визначився, що хоче стати архітектором, тому в Списку англійських художників Хейтворда в Римі 1768 р. є запис «містер Каммерон – архітектор». У 1766 р. помер учитель Чарльза Камерона й він мусив самостійно завершити роботу над книгою. Головна робота майбутнього архітектора «Терми римлян» була опублікована у 1772 р. у лондонській типографії Джорджа Скотта. Це було видання з понад 100 ілюстраціями та текстом на 140 сторінок, який було надруковано

англійською та французькою мовою із цитатами італійською, латиною та грецькою. Ця робота мала успіх і в Англії і у Франції, проте не принесла великих замовлень автору, можливо, протягом наступних трьох років Камерон працював на батьківщині анонімним архітектором невеликих приватних замовлень.

У травні 1775 р. батько Чарльза Камерона не сплатив орендну плату за своє житло. Вірогідно, щоб розрахуватися із боргами, Уолтер продав частину свого майна, серед якого були й речі його сина. Вже на початку 1776 р. Чарльз подав позов на батька. Суд його задовольнив і змусив Уолтера повернути синові його майно. Із цієї судової справи відомий перелік речей, які належали Чарльзу Камерону: 10 книжкових шаф, 20 бюстів, 20 картин, 20 портретів, 1000 книг. Цей перелік опублікувала І.Рей і припустила, що більшість цього було придбано архітектором під час його подорожі до Італії. Судовий позов проти батька не додав привабливості репутації молодого архітектора, тому він вирушив

Чарльз Камерон.
Художник О. Орловський, 1809 р.

шукати кращої долі за кордон у 1779 р.

Донині вважається, що палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині – єдина робота Чарльза Камерона на території України. Британська дослідниця І.Рей у 1971 р. опублікувала роботу про архітектора, де висвітлила ряд нових та невідомих фактів із його біографії. У цьому дослідженні авторка допускає, що в Україні є ще одна робота, до якої доклав зусиль Ч. Камерон. І.Рей висловила припущення про можливу участь британського архітектора в реставрації Бахчисарайського палацу у 1780-х рр. Дану тезу підтримував й Г.Лукомський. Це непоширена думка на території Української держави, тому сподіваємося, що після найшвидшого звільнення незаконно окупованої Автономної республіки Крим, ми зможемо краще дослідити можливість причетності Чарльза Камерона до реставрації Ханського палацу в Бахчисарай.

Талановитий архітектор Чарльз Камерон залишив в Україні палацово-парковий ансамбль гетьмана України Кирила Розумовського, який щорічно відвідує 40 тис. осіб.

На славу України та її гетьманів, щорічно в першому кварталі Національний Заповідник «Гетьманська столиця» організовує і проводить конкурс «РОЗУМ-fest». Цього року на конкурс надійшло понад 40 робіт талановитих дітей з різних міст та містечок України. У творчому баченні юних українців постало життя і державницька діяльність гетьмана Кирила Розумовського та досягнення його сина Андрія. Ми не визначали місця... Бо кожен, хто Славу примножує справами – ПЕРЕМОЖЕЦЬ! До вашої уваги пропонуємо роботу в номінації «Слово» Дробязко Даші, 11 років, учениці Батуринської ЗОШ I-III ступенів імені Григорія Орлика.

СПОГАДИ ГЕТЬМАНИЧА

Гетьманський Батурин залишив вагомий слід в житті улюбленого сина Кирила Розумовського, Андрія. Він часто приїздив до батька.

Одного разу, коли він прибув у місто і підійшов до дерев'яного батьківського палацу, на нього нахлинули дитячі спогади. Адже в дитинстві він мешкав тут.

Згадував Андрій своє безтурботне дитинство, прогулянки з батьком, місцеві краєвиди. А найбільш йому запам'яталася прогулянка гетьманською столицею у 1760 році.

Андрій пригадував, як вийшли вони з батьком з палацу і попрямували в центр міста. Гетьман Кирило Розумовський з захопленням розповідав про державні справи та історію міста. Малому Андрію все було цікаво, а особливо його захоплювала краса гетьманської столиці, привітні люди, які постійно віталися і бажали здоров'я, чарівні краєвиди та річка Сейм.

Пригадалась Андрію всім відома історія кохання сивочолого гетьмана Івана Мазепи та молоді Мотрі Кочубей, страшна Батуринська трагедія

1708 року, дубовий пеньок у парку «Кочубейському» на якому любив відпочивати батько.

Ніби вчора вони з батьком читали книги, а потім Андрій переповідав ці цікаві історії своїм братикам та сестричкам. Від батька дізнався і про дідуся-козака та його родину. Захопився історією українського народу, їхніми традиціями та звичаями.

Пригадавши все Андрій попрямував до палацу, де на ганку його чекав батько, Кирило Розумовський.

Портрет гетьмана Розумовського.
Бульдович Єва, 6 років.
Міський палац дітей та юнацтва,
м. Дніпро.

Відродження Батурина.
Москаленко Альона, 16 років.
Конотопська загальноосвітня школа школа № 13.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саенко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Новік Оксана Андріївна

Паламарюк Ірина Юріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії